

«Тун пайрам» үлүкүні

Тун пайрам – пастағы сүттiң (айранның) үлүкүні. Айран ачып парған сүттең идiлче. Үлүкүн полған на чылда хандых айында чазыда иртче. Полған на чыл малчылар малларны хыстағдаң чайлағзар сүрiп, «Тун пайрам» үлүкүннi иртiрчеңнер. Ол хысхының тоозылғанын паза малларның хысхы азыралдаң пастағы көп от азыралына ирткенiн таныхтачаң. Пастағы сүттең хакас айранын паза арағазын тимнечеңнер. Үлүкүн тағның тигейiнде иртiрiлчең. «Тун пайрам» хакастарның иң улуғ кибирлiг үлүкүнине саналча.

Сағамғы күнде Тун пайрамда прай аймахтардаң килген чон араласча.

Иң пастап хакастарның улуғлачаң кибирлерi иртiрiлчелер: ағастарға чаламалар палғапчалар, От инезiн азырапчалар, хакас чонның спорт марығларын иртiрчелер, айран мариин иртiрчелер, хакас ас-тамахтарынаң чонны сыйлапчалар.

Чазыда тадар иблер турғызылчалар. Ибiчектерде полған на аймахтаң килген чон хакастарның кибирлiг ас-тамаан тимнепче, чонны азырапча: потхы, талған, пiчiрö, харты, пызылах, чарба үгре паза аннаң даа пасхалары.

Айран мариина илееде кiзiлер тимненчелер. Полғаны ла пос оңдайынаң, позы пiлчеткен чазыттарынаң тузаланып, айранын ачыдып, «Тун пайрамның» аалчыларын сыйлапчалар. Пурунғыда даа иң пастап аалчыларны көбiктiг айраннаң удурлачаңнар.

Öөн чардых соонда кибирлiг ойыннар паза конкурстар иртiлiрчелер: *күрес, ат чарызы, охчаа атызы, тас хабары (иңнi азыра тастиры), тобит, агас тартызары* паза аннаң даа пасхалары. Сценаларда хакас сарыннарын истiп аларға паза теелбектернi көрiп аларға чарир.

Хакас чонның аразында иң тарап парған ойыннарының паза пiрсi — *күрес*. Күресте кемге дее аралазарға чарадылча. Араласчатхан ирен күстiг паза

сыдамахтыҕ ползын, паза даа ниме киректелбинче. Марыҕа сыххан күресчи поэнының родының алнын алчаң полтыр.

Ат чарызы пу иң хыныҕ марыҕ. Чарыс мариин чазыда иртче. Мындаҕ марыҕда олғаннар даа араласчалар. Ат чарызы прай даа түрк чоннарының аразында тарап парған. Мының алнында поэнын улуғлапчатхан пай хакастың хайди даа чүгүрчең аттары пар полчаң. Аттарны марыҕларға өнетін тимнечеңнер.

Хакастар идөк *охчаа атызы*наң айғасчаңнар. Пу өөнінде моол чоннарының аразында тикси тарап парған ойын.

Чиит оолларның постарының күзін көзитчең паза пир марыҕ полған. Ол *хапчаң тас* тип адалча. Хакас кибіри хоостыра, ол тасты, хаап, иңнін азыра тастабызарға кирек. Иң көп хати тастаан кизи утханға саналча.

Ағас тартызары марыҕны амды «Мас-рестлинг» тип адапчалар. Че пистин өбекелерибис тее пиди күс сынасчаң полтырлар. Тиктең нимес пу марыҕлас «Тун пайрамның» программазына кирілген. Ол көс чөрчеткен чоннарның, ол санда хакастарның национальной спорт көрими полча.

Идер тоғыстар

1. Текстти түрк тилине тилбестеңер.

2. Сурығларға нандырыңар.

1. Айран нимедең идилче?
2. Үлүкүң хақан иртче?
3. Ол нимені таныхтачаң?
4. Пастағы сүттең ниме тимнечеңнер?
5. Хайдаҕ хакастарның улуғлачаң кибірлері иртірилчелер?
6. өөн чардых соонда нимелер иртірилчелер?
7. Хайдаҕ хакас ойыннары иртчелер пу үлүкүнде?
8. Хайдаҕ иң хыныҕ марыҕ полча?

9. Хайдаг марығ чиит оолларның постарының күзін көзітчең мариин полған?

10. Хайдаг марығны амды «Мас-рестлинг» тип адапчалар?

3. *Пос чирлерге киліскек хозымнар кире пас салыңар, нименің хозымы полғанын үстүнде таныхтаңар.*

1. **Тун пайрам** – пастағы сүт___ (айран___) үлүкүн___.

2. Пастағы сүт___ хакас айраны___ паза арағазы___ тимнечең___.

3. Чазы___ тадар иб___ турғызылча___.

4. Пурунғы___ даа иң пастап аалчылар___ көбіктіг айран___ удурлачаң___.

5. Сценалар___ хакас сарыннары___ истіп аларға паза теелбектер___ көріп аларға чарир.

6. Марығ___ сыххан күрес___ позы___ роды___ алнын алчаң пол___.

7. Мындағ марығ___ олған___ даа араласча___.

8. Ол көс чөрчеткен чоннар___, ол санда хакастар___ национальной спорт көрім___ пол___.

4. «Тун пайрам» үлүкүнінеңер презентаци көрері.

5. «Тун пайрам» үлүкүнінеңер видео көрері.

<https://www.youtube.com/watch?v=UDtEwVKM6Wo>

Тузаланған литература

1. Ekrem Arıkoğlu. Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük. Ankara: Akçağ Yay.

2. Абумова О.Д., Боргоякова Т.Н., Чанков Д.И. Хакас тілі (хығырчаң книга). - Ағбан: Хакас книга издательствозы, 2005. - 116 с.

3. Хакасско-русский словарь = Хакас-орыс сөстік. - Новосибирск: Наука, 2006. - 1114 с.

4. Газета «Хабар»: <http://khakaschiry.ru>

Сомнар (презентация):

http://ctv7.ru/assets/cache/images/uploads/news_previews/old/t/tun-pajram2_0-770x482-cc6.jpg
[https://www.maavald.ee/images/gallery/originals/kuvavoistlused_48/hiite_kuvavoistlus_2016_57/09._tp%D0%B0diciyami_%D0%B2eko%D0%B2._tun_%D0%BF%D0%B0jp%D0%B0m_%E2%80%93%D0%BFp%D0%B0zdnik_%D0%BFep%D0%B2ogo_%D0%B0jp%D0%B0n%D0%B0._s%D0%B0g%D0%B0jsk%D0%B0ya_%D0%BFolyan%D0%B0,_selo_%D0%B0skiz._pes%D0%B0Fublikah%D0%B0k%D0%B0siya_\(yuzhn%D0%B0ya_sibip_-_\)_posiya._yupij_kudpyasho%D0%B2-20161029.jpg](https://www.maavald.ee/images/gallery/originals/kuvavoistlused_48/hiite_kuvavoistlus_2016_57/09._tp%D0%B0diciyami_%D0%B2eko%D0%B2._tun_%D0%BF%D0%B0jp%D0%B0m_%E2%80%93%D0%BFp%D0%B0zdnik_%D0%BFep%D0%B2ogo_%D0%B0jp%D0%B0n%D0%B0._s%D0%B0g%D0%B0jsk%D0%B0ya_%D0%BFolyan%D0%B0,_selo_%D0%B0skiz._pes%D0%B0Fublikah%D0%B0k%D0%B0siya_(yuzhn%D0%B0ya_sibip_-_)_posiya._yupij_kudpyasho%D0%B2-20161029.jpg)
https://yandex.ru/images/search?cbir_id=2357542%2FrMGpfiFCvnhy37g1ii0jjw&cbird=5&rp=1&pt=imageview&redircnt=1582106835.1
https://r19.ru/upload/iblock/602/tum_42.jpg
https://2.bp.blogspot.com/-MKOn-yeysxk/WQf_mY7wjLI/AAAAAAAAABA/PO0hwhvyKW8qStG15inZ7kalSJIE_m-bACLcB/s1600/4-2_1.jpg
http://xn---7sbbtifn7bjeha.xn--p1ai/gallery-files/photo1530608680_8.jpg
<http://khakaschiry.ru/upload/iblock/067/06786cce6e440d9870a16b6db66e7539.jpg>
https://yandex.ru/images/search?cbir_id=2492301%2FhZ0EG6xntpNmT8EXepwF9Q&cbird=5&rp=1&t=imageview&redircnt=1582110712.1
<https://abakan-news.ru/wp-content/uploads/2016/07/L1008508.jpg>
http://moyaokruga.ru/img/image_big/b8836d35-40ab-41a6-852f-b00b8f00d7c2.jpg
http://gazeta19.ru/media/k2/items/cache/aa82d8f102c4a2a135affee1c7c06e13_XL.jpg

Видео: <https://www.youtube.com/watch?v=UDtEwVKM6Wo>